

Winnend essay Banningprijs 2010

Een democratie in crisis?

‘Wat maakt de uitslag van de verkiezingen van 9 juni 2010 duidelijk over de toestand van onze samenleving en de stand van de democratie? Welke aanwijzingen of inzichten levert een analyse op vanuit invalshoeken als politiek, cultuur, levensovertuiging, filosofie, sociaal-democratische waarden?’ De opdracht van de Banningprijs 2010 — een wedstrijd voor jonge essayisten, ingesteld door de Vereniging voor Zingeving en Democratie — was om binnen tien dagen na de verkiezingen naar aanleiding van deze vragen een betoog te schrijven. Op 2 november werd in het Jacobi Theater te Utrecht winnaar Bart Verheijen gelauwerd. Onderdeel van zijn prijs: publicatie van het essay in S&D.

BART VERHEIJEN

Bij de verkiezingen van 9 juni 2010 werden de Tweede-Kamerzetels onderworpen aan een ingrijpende herschikking. De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie werd voor de eerste maal in haar bestaan de grootste, de Partij van de Arbeid behaalde de op één na slechtste uitslag in haar bestaan (en vierde feest) en de politieke vereniging van eenmanslid Geert Wilders wist met zijn Partij Voor de Vrijheid 24 zetels te behalen. Het politieke landschap lijkt op het eerste gezicht gefragmenteerder dan ooit. Het politieke midden is aan een dusdanige erosie onderhevig dat een ‘nationale coalitie’

Over de auteur Bart Verheijen (1985) is historicus en filosoof. Sinds kort studeert hij aan l'École des hautes études en sciences sociales te Parijs.

Noot zie pagina 49

— gevormd door PvdA, CDA en VVD — voor het eerst in onze parlementaire geschiedenis een serieuze optie lijkt.¹

In dit korte essay wil ik betogen dat bovenstaande gegevens ons niet direct moeten doen wanhopen. De ogenschijnlijk unieke verkiezingsuitslag hoeft geen negatieve invloed te hebben op het functioneren van onze democratie. Sterker nog: wanneer wij de democratie als politiek regime serieus wensen te nemen, dienen we in te zien dat een gevaar voor haar functioneren niet direct in de verkiezingsuitslag van 9 juni besloten ligt. De enige les die wij uit de verkiezingen van 9 juni kunnen trekken is dat de kiezer zich gedraagt zoals dat in een democratie van de kiezer verlangd wordt. De uitkomst van het democratische proces is onbepaald, evenals ‘de stand van de democratie’.

Wanneer wij iets zinnigs willen zeggen over onze samenleving in relatie tot de democratie is het nutteloos te kijken naar een verkiezingsuitslag. Het nadenken over onze samenleving en democratie noopt ons terug te keren naar de kern; wij dienen na te denken over het wezen van de democratie. Op 9 juni 2010 toonde zich namelijk ook iets anders, wat in mijn ogen wel afbreuk doet aan de democratie. In dit essay hoop ik, na een normatief kader voor democratie en samenleving te hebben geformuleerd, een uitspraak te kunnen doen over het gevaar dat onze democratie bedreigt.

EEN FUNDAMENTELE DENKFOUT

De populaire opvatting dat de democratie in crisis verkeert, is terecht. De aard van de crisis is echter anders dan opiniemakers, journalisten en sociale wetenschappers willen geloven. De democratie verkeert namelijk niet in een crisis ‘van tijdelijke aard’, als een storm die over een aantal jaar wel weer zal gaan liggen. De crisis is inherent aan onze democratie. De democratie verkeert altijd in een vorm van crisis — een crisis die in het verleden andere vormen heeft gekend dan nu en ook in de toekomst weer een andere vorm zal aannemen. Dit is zo omdat het wezen van de democratie onbepaald is. Anders geformuleerd: een democratie kent geen eindpunt, geen ‘ideale’ coalitie, ze wordt slechts gekenmerkt door een dynamiek. Elke poging om een democratie te beschouwen als een fenomeen in crisis (die tijdelijk van aard is) is daarom gestoeld op een fundamentele denkfout. Deze denkfout wordt veroorzaakt door de illusie dat er een juiste vorm van democratie bestaat, ofwel: een juiste verkiezingsuitslag. Hiermee wordt onrecht gedaan aan de meerwaarde die de democratie als politiek systeem in zich draagt.

De kritiek op het onvermogen van veel commentatoren om ‘achter’ de politieke arena een proces te kunnen ontrafelen dat ons wel iets kan leren over onze democratie, ontleen ik aan de fenomenologie. De verhulling van wat de

Franse filosoof Claude Lefort ‘le politique’ (het politieke) noemt, door ‘la politique’ (de politiek) miskent dat het nadenken over de stand van onze democratie niet hetzelfde hoeft te zijn als een analyse van de verkiezingsuitslag, maar een vraag naar onze maatschappijvorm inhoudt.

Met maatschappijvorm bedoel ik de orderingsstructuur van ons politieke regime (le politique) die bepaalt hoe de verhoudingen in de maatschappij, zoals vrijheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting en de vorm van ons kiesstelsel, geïnstitutionaliseerd worden (la politique). Onze maatschappijvorm is een democratie met als belangrijkste kenmerk antihiërarchische intermenselijke verhoudingen. Deze maatschappijvorm wordt toegedekt en verhuld door een symbolische representatie. Verkiezingen zijn exemplarisch voor deze symbolisatie van de maatschappijvorm: de plaats van de macht in ons politieke regime is onbepaald en zal — belangrijker nog — nooit gefundeerd kunnen worden (in één persoon, partij of oppergod) zonder dat onze democratie verloren gaat. De verkiezingsuitslag van 9 juni was het zoveelste politieke evenement waarin gegoocheld werd met getallen (zetels) — een proces dat zich bovendien elke vier jaar (de laatste jaren iets sneller door het onvermogen van Balkenende om zijn kabinetten te leiden) herhaalt.

Ik raak hier aan het centrale punt van mijn betoog: het gekrakeel over het lege politieke midden, de grote flanken, de liberale machts-overname of het verlies van de sociaal-democratie is een kwestie van smaak of voorkeur; niet van politieke wetenschap. Er is geen enkele normatieve standaard die ons voorhoudt dat een regering met twee partijen te prefereren is boven een regering met vier partijen. Een versplinterde Tweede Kamer is evengoed representatief als een Kamer verdeeld in twee partijblokken. Los hiervan: dit geldt ook voor de aanname dat wij in unieke tijden leven en dat dit unieke verkiezingen waren. Elke verkiezingsuitslag is uniek. Of heeft u ooit politici horen zeggen dat we in niet-unieke tijden leven? Feit is dat de dynamiek van de politiek verandert, en dat is

wellicht maar goed ook. Hoe u deze beoordeelt? Dat is, nogmaals, een kwestie van smaak, niet van politieke wetenschap.

HET GEVAAR VAN TOTALITARISME

Wanneer we de verkiezingen als smaakmaker achter ons laten, zie ik echter wel degelijk een groot probleem — een probleem dat zich heeft getoond tijdens de verkiezingscampagne en in de verkiezingsuitslag. Ons politieke regime staat onder druk. Dit is, zoals gezegd, geen direct gevolg van de verkiezingsuitslag. Het gegoochel met cijfers is voor een representatie van inwisselbare macht (wordt Rutte het niet, dan Cohen wel) wellicht belangrijk, maar het is nog steeds gefundeerd in een politiek regime dat wij democratie noemen (le politique). Het gevaar ligt verborgen binnen onze democratie zelf. Juist in de onbestemdheid, het inzicht dat de toekomst nooit vast kan staan, dat onbepaaldheid ons enige fundament is, ligt het grootste gevaar besloten.

Lefort noemt de grootste vijand van de democratie het 'totalitarisme' en gezien de ervaringen van de twintigste eeuw (de Oktoberrevolutie die volgde op de democratische regering van Kerenski in Rusland; Hitler en Mussolini die op min of meer democratische wijze aan de macht kwamen) is dat begrijpelijk. Ik zal ervoor waken de term totalitarisme te lichtzinnig toe te passen, maar ik durf wel te spreken over totalitaire elementen. Ik ben met Lefort van mening dat het totalitarisme een gevaar is waar elke democratie mee worstelt, omdat het altijd verschijnt wanneer de democratie onder vuur komt te liggen. Elke totalitaire uiting is daarom ondemocratisch. Ze is: post-democratisch.

Ik acht het gepast om een aantal woorden te wijden aan de democratie als politiek regime. Waarom is dit regime te prefereren boven alle andere regimes? Eerst en vooral omdat zij het rijpste inzicht heeft in de politieke, historisch bepaalde, werkelijkheid. De strijd om 'het beste regime' — de klassieke vraag in de politieke filosofie — heeft de democratie weten te betuigen door haar te institutionaliseren.

De Waalse (of mag ik nog steeds zeggen Belgische?) filosofe Chantal Mouffe noemt de democratie het politieke regime dat de politieke strijd, de strijd om de macht, institutionaliseert door een vorm van consensus te creëren waarin alle ruimte is voor pluralisme (dit noemt ze: het agonisme binnen het antagonisme van de politieke werkelijkheid). Mechanismen van in- en uitsluiting liggen ten grondslag aan elke samenleving — Lefort zou zeggen: de sociale strijd vormt de basis van elke samenleving — en deze tegenstelling is onophefbaar. Politieke machtsvorming is een direct gevolg van de werking van deze mechanismen. De democratie is het enige regime dat deze tegenstelling verdraaglijk maakt door haar enigszins te verzachten, dat wil zeggen: door deze strijd te institutionaliseren waardoor het gevaar van machtsconcentratie (voorlopig) vermeden wordt. Als ik dit historisch mag uitdrukken: de democratie erkent dat de politieke werkelijkheid geen eindpunt heeft. Zij is het enige regime dat zichzelf historisch mag noemen doordat ze snapt dat er geen absoluut eindpunt in de geschiedenis is. Met andere woorden: er is geen ideale staat (exit Plato) en er

Het gekrakeel over het lege politieke midden is een kwestie van smaak

is geen absoluut fundament. Op basis hiervan kunnen wij afscheid nemen van het historisch materialisme, maar ook van Fukuyama en zijn 'einde der geschiedenis'.

Is het mogelijk om op basis van het bovenstaande een normatieve standaard voor de democratie op te stellen? Op welke wijze kunnen we de democratie verdedigen tegen degenen die haar willen ontwrichten? Binnen een democratie hebben alle burgers het recht om rechten te hebben. Zij sluit niemand uit, maar institutionaliseert de maatschappelijke strijd. Zij vormt de meest verstandige vertaling van het revolutionaire credo 'liberté, égalité, fraternité' door

een scheiding te bewerkstelligen tussen recht, macht en kennis. Aan de hand hiervan kan, denk ik, een normatieve standaard voor de democratie worden geformuleerd. Deze hangt samen met het fascinerende project van de universele verklaring van de rechten van de mens die helaas, zoals de Franse filosoof Marcel Gauchet terecht heeft opgemerkt, nooit universeel geldig zullen worden omdat zij voortdurend worden doorkruist door burger- (dat wil zeggen: staatsafhankelijke) rechten.

Desalniettemin kan de volgende wet geformuleerd worden voor elke volwassen democratie (en dat zijn de democratieën in West-Europa inmiddels): 'Het enige wat een democratische samenleving kan uitsluiten is het feit dat zij nooit iemand zal uitsluiten.' Oftewel: elke burger van dit land telt — ongeacht afkomst, sekse, religieuze en politieke overtuigingen — mee. Waarom? Omdat er geen 'ware afkomst', 'ware religie', 'ware toekomst' en 'beste regime' bestaan. Dat is het inzicht dat de democratie heeft verworven. Ruimte bieden aan pluralisme is dan de enige logische conclusie. Dit pluralisme wordt bedreigd wanneer elementen van uitsluiting in de samenleving infiltreren. Dan wordt er onmiddellijk een 'ware toekomst' geschapen, met een 'waar ideaal', een 'waar Nederland' en komt onze democratie onder grote druk te staan.

DE BEUK ERIN

48 Met deze normatieve regel in het achterhoofd is het mogelijk vijanden van ons democratische systeem te traceren en te benoemen als ondemocratisch, oftewel totalitair. Ik keer nu terug naar 9 juni. Wat de verkiezingen van 9 juni ons daadwerkelijk getoond hebben over de stand van onze democratie is het feit dat 1,5 miljoen mensen er geen problemen mee hebben om te stemmen op ondemocratische lieden. Geert Wilders is geen democraat. De redenering dat iemand die democratisch gekozen is automatisch ook een democraat is, gaat — dit moet elke historicus met mij eens zijn — volledig mank.

Voor degenen die wensen te geloven dat ik overdrijf en die ook door politieke terminologie als 'kopvoddentax' en 'moslimkolonisten' niet overtuigd worden van het ondemocratische gehalte van deze partij, citeer ik het verkiezingsprogramma: 'De pvv zet zich in voor de joods-christelijke en humanistische waarden die van Nederland het succes hebben gemaakt dat het

Wanneer het fabeltje van 'het ware Nederland' gemeengoed wordt, vrees ik het ergste voor de politiek in Nederland

nu is. (...) Wij stellen de vraag aan immigranten: wat doen jullie eigenlijk hier? (...) Willen we nog verder de multi-culturele afgrond in of een herstel van onze normen en waarden? Kiezen we voor islam of voor Nederland? (...) De islam is vooral een politieke ideologie en kan dus op geen enkele manier aanspraak maken op de voorrechten van een godsdienst.'

Hieruit blijkt hoe de pvv de samenleving ziet: onhistorisch. Er wordt in het verkiezingsprogramma een samenleving voorgesteld die in haar wezen ongedeeld is. Op dit moment is de maatschappij echter wel verdeeld. Er wordt nu verwezen naar een toekomstideaal waarin de maatschappij weer ongedeeld is (of zoals Wilders het altijd formuleert: 'dat Nederland, weer Nederland is'). Met andere woorden: de Nederlandse samenleving is in essentie ongedeeld. Op dit moment is dit niet meer zo — het ideaal is 'nog-niet' — omdat er elementen in onze samenleving (saboteurs) zijn die ervoor zorgen dat de samenleving gedeeld blijft. Door een externe oorzaak (die saboteurs) kan onze samenleving dus niet zijn wat zij in haar wezen is. Deze externe oorzaak wordt gecreëerd door interne vijanden die de verwezenlijking van onze samenleving frustreren. De oplossing van de pvv is dan ook om deze mensen (deze interne vijanden) uit te sluiten van de Nederlandse

samenleving (en daarmee van het democratische proces). Voor Wilders gaat weinig te ver: bewindspersonen met een dubbele nationaliteit worden niet loyaal geacht en moslims mogen hun geloof niet belijden omdat de islam 'een politieke ideologie' zou zijn.

Een juist begrip van wat onze democratie inhoudt gaat veel verder dan een analyse van de verkiezingsuitslag. Ik pleit daarom voor een brede opvatting van democratie. Een opvatting waarin inderdaad erkend wordt dat strijd en crisis inherent zijn aan elke samenleving. Een opvatting die zich niet vergist en verliest in een 'ware toekomst', maar die op basis van een rijp inzicht in de historische evolutie uitkomt bij die ene normatieve stelregel: iedereen telt mee.

Ik stel dan ook voor dat we ophouden met het gebruiken van verkiezingsuitslagen om uitspraken te doen over de staat waarin onze democratie zich bevindt. De staat van onze democratie kan slechts worden bepaald door een analyse te maken van wie hiervan worden uitgesloten (en door wie). De machtspositie die de pvv langzaamaan vergaart is zeer kwalijk te noemen — die conclusie trek ik niet op basis van politieke meningsverschillen tussen mijzelf

en de pvv, maar op basis van het sloopwerk dat Wilders verricht. 'Neem een stormram mee, want de gooien de beuk erin', zo sprak hij op de avond van de verkiezingsuitslag. Even leek het alsof hij eindelijk begreep waarmee hij bezig was, namelijk: onze democratie om zeep helpen.

Wanneer wij in een samenleving leven waarin verschillen worden opgelost door uitsluiting en waarin niet elke stem meer evenveel waard is, wordt de onbepaaldheid van de democratie genegeerd en wordt deze in de richting van het totalitarisme getrokken. Wanneer het gevaarlijke fabeltje van 'het ware Nederland' gemeengoed dreigt te worden, vrees ik het ergste voor de politiek in Nederland. Daarom had Job Cohen groot gelijk toen hij Geert Wilders in een debat verweet 'tegen de randen van de rechtsstaat aan te schuren'. In navolging van Cohen zou ik tegen Wilders willen zeggen: 'U schuurt niet alleen tegen de randen van de rechtsstaat aan, maar ook tegen de randen van onze democratie.'

- 1 Noot van de redactie: deelnemers aan de Banningprijs moesten hun essay binnen tien dagen na 9 juni inzenden. Het verloop van de (in-)formatie konden zij dus niet meenemen in hun analyse.